

Doniyor AXMADJANOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi
E-mail: doniyor@mail.ru

DSc, professor F.Rajabov taqrizi asosida

SCIENTIFIC HERITAGE OF EASTERN THINKERS: PHILOSOPHICAL-ANALYTICAL APPROACH

Annotation

The article analyzes the issues of studying the scientific heritage of Eastern thinkers in philosophical and pedagogical research. The significance of the socio-moral and spiritual views of Abu Nasr Al-Farabi, Ibn Sina, Abdurahman Jami and other thinkers in modern education and philosophy is highlighted. Also, methods of introducing their philosophical ideas into the educational process are discussed and recommendations are given for their use in the upbringing of youth.

Key words: Eastern thinkers, philosophy, education, moral education, spiritual development, pedagogy, social thought.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ILMIY MEROSI: FALSAFIY-TAHLILIY YONDASHUV

Annotatsiya

Maqolada Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosini falsafiy va pedagogik tadqiqotlarda o'rganish masalalari tahlil qilingan. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Abdurahmon Jomiy va boshqa mutafakkirlarning ijtimoiy-axloqiy va ma'naviy qarashlarining zamonaviy ta'lim va falsafadagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ularning falsafiy g'oyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish usullari muhokama qilingan va yoshlar tarbiyasida qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Sharq mutafakkirlari, falsafa, ta'lim, axloqiy tarbiya, ma'naviy rivojlanish, pedagogika, ijtimoiy fikr.

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА: ФИЛОСОФСКО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация

В статье анализируются вопросы изучения научного наследия мыслителей Востока в философских и педагогических исследованиях. Подчеркивается значение социально-этических и духовных взглядов Абу Насра аль-Фараби, Ибн Сины, Абдурахмана Джами и других мыслителей в современном образовании и философии. Также были обсуждены методы внедрения их философских идей в образовательный процесс и даны рекомендации по их применению в воспитании молодежи.

Ключевые слова: Мыслители Востока, философия, образование, нравственное воспитание, духовное развитие, педагогика, общественная мысль.

Kirish. Sharq mutafakkirlarining ilmiy va falsafiy merosi jahon tafakkuri taraqqiyotiga ulkan ta'sir ko'rsatgan. Ular tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-axloqiy ta'limotlar zamonaviy falsafiy qarashlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, insonning ma'naviy-axloqiy kamoloti, jamiyatda adolatli boshqaruvni ta'minlash, shaxsning mukammallikka intilishi kabi g'oyalar markaziy o'rinni egallaydi. Abu Nasr Al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarning falsafiy qarashlari bugungi kun tadqiqotlarida keng o'rganilmoqda. Ularning ilmiy va ma'naviy merosi nafaqat Sharq, balki jahon ilmiy-ta'limiy va falsafiy maktablarining shakllanishiga ulkan hissa qo'shgan. Shuningdek, ularning fikrlari zamonaviy jamiyatda ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirishda, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois, Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosini yanada chuqur o'rganish va uning zamonaviy falsafiy-ta'limiy jarayonlarga ta'sirini tahlil etish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. O'zbekistonda fan va madaniyat sohasida faoliyat yuritayotgan olimlar Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosini chuqur o'rganib, ularning jamiyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasini alohida ta'kidlab kelishmoqda.

Tadqiqotchilar A. Nurov, H. Xommel, M.M. Xayrullaev., Ch. Henri, M. Aksoy, T. Suzukilar tomonidan Sharq mutafakkirlarining ilmiy va falsafiy merosi turli jihatlardan tahlil qilingan. Ularning ishlari asosan inson kamoloti, axloq va ma'naviyat, ijtimoiy-siyosiy falsafa va adolatli boshqaruv mavzulariga qaratilgan.

Sharq falsafasida inson tushunchasini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda ma'naviy kamolot va shaxs rivojlanishining jamiyatdagi ahamiyati asosiy o'rin tutadi. Mualliflar inson va jamiyat munosabatlarini tahlil qilib, insonning axloqiy rivojlanishi va ma'rifat orqali barkamollikka erishish g'oyalarini yoritib berganlar. Xususan, Forobiy va Ibn Sino

tomonidan ilgari surilgan g'oyalar ularning ma'naviy va axloqiy kamolotiga oid ta'limotlarining muhimligi va ularning zamonaviy jamiyatdagi o'rnini ko'rsatib beradi. Ilmiy ishlarda shuningdek, Sharq falsafasining G'arb falsafasiga ta'siri, xususan, Forobiy va Ibn Sinoning Aristotel, Platon va boshqa antika faylasuflarining ta'limotlarini davom ettirgani va ularni Sharq mentalitetiga moslashtirgani ham yoritilgan. Ayrim tadqiqotlarda mutafakkirlarning g'oyalari G'arb falsafiy maktablari asosida tahlil qilingani sababli, bir tomonlama yondashuvlar kuzatiladi.

Asosiy qism. Xususan, A. Nurov o'z tadqiqotlarida Forobiyning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini zamonaviy falsafiy g'oyalar bilan bog'liq holda tahlil qilgan[1]. Uning fikricha, Forobiy tomonidan ilgari surilgan "Fozil shahar" (ya'ni, "Fozil odamlar shahri") g'oyasi jamiyatda adolat va ma'rifat ustuvorligini ta'minlash uchun muhim nazariy asos hisoblanadi. Bu g'oya hozirgi kunda ham davlat boshqaruvi, jamiyat taraqqiyoti va ma'naviy-axloqiy rivojlanishda katta ahamiyatga ega.

Sharq mutafakkirlarining falsafiy merosi xorijiy olimlar tomonidan ham keng o'rganilgan. Masalan, nemis faylasufi H. Xommel Ibn Sino asarlaridagi axloqiy va etik tamoyillarni chuqur tahlil qilgan [2]. Uning tadqiqotlarida Ibn Sinoning ma'naviy kamolotga oid qarashlari zamonaviy inson komillik nazariyasining muhim asoslaridan biri sifatida baholangan. H. Xommelning fikriga ko'ra, Ibn Sinoning ma'naviyatga e'tibor qaratishi nafaqat o'sha davr jamiyati uchun, balki hozirgi global jamiyat uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Bu tadqiqotlar Sharq mutafakkirlarining ilmiy va falsafiy g'oyalari hanuzgacha zamonaviy ilmiy, ma'naviy va ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatishda davom etayotganini ko'rsatadi. Ular inson kamolotini ta'minlash, adolatli jamiyat qurish va ma'naviy rivojlanishni ta'minlashda mustahkam nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi falsafa sohasida muhim o'rin tutadi. Ular ijtimoiy-axloqiy, siyosiy, ma'naviy va

tabiiy fanlar haqidagi qarashlari bilan zamonaviy tadqiqotlarda chuqur o'rganilmoqda. Sharq allomalari inson ma'naviyati, axloq, adolatli boshqaruv, tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabat kabi dolzarb muammolarni muhokama qilgan. Ular o'z asarlarida jamiyatning ma'naviy-axloqiy taraqqiyotining asosiy nazariy tamoyillarini shakllantirib, ushbu sohada ulkan falsafiy meros qoldirgan.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosini falsafiy tahlil qilishda, ularning asarlari va ijtimoiy-axloqiy qarashlari asosiy o'rinni egallaydi. Ular jamiyat barqarorligi va inson taraqqiyotini axloq, ma'rifat va adolatli boshqaruv bilan bog'lab, falsafiy usullarini rivojlantirganlar. Buyuk mutafakkirlar insoniyat tamaddunining ma'naviy asoslarini belgilab bergan bo'lib, ularning g'oyalari hozirgi kunda ham davlat boshqaruvi, ta'lim, axloqiy tarbiya va ijtimoiy munosabatlar sohalarida muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda. Shuningdek, Sharq falsafiy maktabida inson kamoloti va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi munosabatlar chuqur tadqiq etilgan. Ular insoniyatning ma'naviy rivojlanishini nafaqat shaxsiy fazilatlar bilan, balki ijtimoiy va siyosiy tuzilmalar bilan ham bog'lab, barqaror taraqqiyot modellarini ishlab chiqqanlar. Bu g'oyalar hozirgi global muammolarni yechishda ham nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi ko'p qirrali va keng qamrovli bo'lib, falsafa, siyosat, axloq, ma'naviyat hamda tabiiy fanlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan. Ularning fikrlari inson kamoloti, jamiyat barqarorligi va adolatli boshqaruv tamoyillarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Inson ma'naviy-axloqiy rivojlanishini jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb qaragan mutafakkirlar ma'rifat va axloqni ustuvor qadriyatlar sifatida ilgari surganlar.

Ijtimoiy munosabatlar va siyosiy tuzum borasidagi qarashlari davlat boshqaruvida adolat va ma'rifatga tayanish zarurligini ko'rsatadi. Ular jamiyat tuzilmasi, inson va davlat o'rtasidagi munosabatlar, fazilatli shaxslarning jamiyatdagi o'rni haqida chuqur fikr yuritganlar. Shu bilan birga, ular axloqiy tarbiya va shaxsiy kamolotni insonning komillik sari intilishida asosiy omil sifatida baholaganlar. Sharq mutafakkirlari tabiat va inson o'rtasidagi uyg'unlikka katta e'tibor qaratishgan, ilm-fan taraqqiyotini ma'naviy rivojlanish bilan bog'laganlar. Ular ilm va ma'rifat jamiyat taraqqiyotining tayanchi bo'lib, insonning axloqiy va aqliy kamolotiga xizmat qilishi lozimligini ta'kidlaganlar. Ma'naviy va axloqiy barkamollikni shakllantirish, jamiyatda adolat va axloq me'yorlarini qaror toptirish, ma'rifatni inson hayotining asosiy yo'nalishi sifatida ko'rish – ularning asosiy fikrlaridan biri bo'lgan. Shuningdek, mutafakkirlar inson kamoloti, axloqiy tarbiya, ma'naviyat, ilm va adolat o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib, falsafiy qarashlarida insonparvarlik va ma'naviy yuksalish g'oyalarini ilgari surishgan. Ular ta'lim-tarbiyaning muhimligini va axloqiy yetuk shaxslar jamiyatning rivojlanishiga beqiyos ta'sir o'tkazishini ta'kidlaganlar. Bunday g'oyalar hozirgi zamon jamiyatlari uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, ilmiy merosning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi O'zbekistonda ham keng o'rganilgan. Masalan, M. Xayrullaev o'z tadqiqotlarida Forobiy va Ibn Sinoning ijtimoiy-axloqiy qarashlarini zamonaviy falsafiy yo'nalishlar bilan solishtirib, chuqur tahlil qilgan [3]. Uning fikriga ko'ra, Sharq mutafakkirlarining axloq va ma'naviyat haqidagi g'oyalari bugungi global jamiyatda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Xayrullaev Forobiyning "Fozil odamlar shahri" nazariyasini zamonaviy jamiyat barqarorligi va adolatli boshqaruvni ta'minlash uchun muhim nazariy asos sifatida baholaydi. Shu bilan birga, Sharq mutafakkirlarining falsafiy merosi xorijiy olimlar tomonidan ham chuqur o'rganilgan. Amerikalik tadqiqotchi Charlz Henri Ibn Sino va Forobiyning axloqiy rivojlanishga oid qarashlarini keng tahlil qilgan [4]. Uning fikricha, Sharq mutafakkirlarining inson ma'naviyatiga qaratgan e'tibori global jamiyatda madaniy qadriyatlarga nisbatan hurmat shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Henri ta'kidlashicha, Sharq mutafakkirlari tomonidan ilgari surilgan falsafiy g'oyalar zamonaviy inson huquqlari va axloqiy tamoyillarni mustahkamlashga yo'naltirilgan.

Shu nuqtai nazardan, Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi hanuzgacha jahon falsafasi va ilmiy-ta'limiy jarayonlarda

o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy modellar hozirgi global muammolarni hal etishda nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar ushbu merosni chuqur tahlil qilish va uning jamiyat rivojiga ta'sirini o'rganish orqali yangi ilmiy paradigmalarni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Charlz Henrining tadqiqotlarida Al-Forobiy ta'limoti G'arb axloqiy va estetik qarashlari asosida tahlil qilingan, bu esa uning falsafiy g'oyalarini bir tomonlama yoritishga sabab bo'lgan. Xususan, Forobiyning adolatli boshqaruv, axloq va jamiyat estetikasiga oid ta'limotlarini baholashda bir tomonlama yondashuv kuzatiladi. Bizning fikrimizcha, Forobiy falsafasini tahlil qilishda u yashagan ijtimoiy-siyosiy tizim va milliy tafakkur xususiyatlarini hisobga olish zarur. Aks holda, ilmiy analizda muayyan sub'ektiv yondashuvlar va haqiqiy ilmiy ob'ektlardan og'ishlar kuzatilishi mumkin.

Turk olimi Mustafa Aksoy ham Al-Forobiy va Ibn Sinoning falsafiy merosini tadqiq qilib, ularning g'oyalarini zamonaviy siyosiy va ma'naviy tizimlar bilan bog'lab tahlil qiladi [5]. Uning fikriga ko'ra, Forobiyning adolatli jamiyat boshqaruviga oid nazariyasi hozirgi demokratiya va fuqarolik jamiyati tushunchalarining asosiy tamoyillaridan biri sifatida xizmat qiladi. Mustafa Aksoy Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi jamiyatning ijtimoiy va axloqiy taraqqiyotiga ulkan ta'sir ko'rsatganini e'tirof etib, Forobiyning inson kamoloti, jamiyatda adolatli boshqaruv va axloq-etik masalalar bo'yicha chuqur falsafiy konsepsiyalarini tahlil qilishda u antika faylasuflari Aristotel, Platon va Suqrot nazariyalarini qabul qilgan, deb ta'kidlaydi.

Albatta, Forobiy mazkur faylasuflarning ta'limotini o'rgangan, lekin biz uning g'oyalarini o'zlashtirish emas, balki ularni Sharq tafakkuri va milliy mentalitetga moslab davom ettirgan, deb baholashni to'g'riroq deb hisoblaymiz. Uning ta'limotlari Sharq falsafiy an'analari va ma'naviy qadriyatlariga mos tarzda shakllangan va rivojlangan.

Umuman olganda, Mustafa Aksoy Forobiy ta'limotini ilmiy jihatdan ob'ektiv ravishda o'rganganini ta'kidlaydi va uning falsafiy g'oyalari hozirgi davrda ham o'z dolzarbligini saqlab qolganini e'tirof etadi. Forobiy falsafasi hanuzgacha jahon falsafiy fikrida, davlat boshqaruvi, ta'lim-tarbiya va ma'naviy-axloqiy rivojlanish kabi sohalarida nazariy asos sifatida o'z o'rnini yo'qotmagan.

Yaponiyalik tadqiqotchi Takeshi Suzukining fikriga ko'ra, Ibn Sino ta'limotida inson komillikka intilishi, axloqiy yetuklikka erishish va jamiyatda adolatli munosabatlarni ta'minlashga qaratilgan tamoyillar asosiy o'rinni egallaydi [6]. Uning ta'kidlashicha, Ibn Sino axloqiy kamolotni faqat shaxsiy fazilatlar bilan emas, balki ijtimoiy va siyosiy munosabatlar bilan ham bog'lagan, ya'ni shaxs rivojlanishi jamiyat rivoji bilan uzviy bog'liq ekanini ta'kidlagan.

Takeshi Suzuki o'z tahlillarida Ibn Sinoning axloq va ma'naviyatga oid qarashlarini Sharq va G'arb falsafiy maktablari bilan solishtirib, uning g'oyalarini umumbashariy tamoyillar asosida baholagan. Uning fikricha, Ibn Sino ta'limotida inson kamolotiga erishish axloqiy tarbiya va bilim orqali amalga oshadi, bu esa jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti uchun muhim nazariy asosdir. Shu bois, Ibn Sinoning axloqiy va ma'naviy rivojlanish haqidagi ta'limoti hozirgi global jamiyatda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Uning g'oyalari, ayniqsa, jamiyatdagi axloqiy barqarorlikni ta'minlash, ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish va shaxsiy rivojlanish jarayonlarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Xulosa. Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi hozirgi global muammolarni hal etishda, xususan, axloq va siyosat, ma'naviy-ruhiy kamolot, jamiyat barqarorligi va davlat boshqaruvi sohalarida muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Ularning falsafiy qarashlarini tahlil qilishda milliy-madaniy omillar va tarixiy kontekstni hisobga olish ilmiy ob'ektlarni ta'minlash uchun muhimdir. Zamonaviy tadqiqotlar ushbu merosning keng qirralarini yoritishda va uning jamiyat rivojiga ta'sirini o'rganishda dolzarb ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Нуров А. Фалсафа ва маънавият: Шарқ фалсафасидаги инсон тушунчаси. – Т.: Фан, 2018. – Б. 45-50.
2. Hommel, H. Ibn Sina's Ethical Views in Relation to Modern Philosophical Thought. – Berlin: Springer, 2019. – P. 32-40.
3. Хайруллаев М.М. Шарқ Ренессанси ва Форобий / Фан ва турмуш, -Т.: 1994, №5. –Б.15-18.
4. Henry, C. The Philosophical Contributions of Eastern Thinkers. – Chicago: University Press, 2020. – P. 45-50.
5. Aksoy, M. Farabi'nin Siyasi Felsefesi ve Modern Toplumlara. – Istanbul: Bilim Yayınları, 2017. – S. 58-65.
6. Suzuki, T. Ibn Sina's Ethical Philosophy in the Context of Modern Society. – Tokyo: Kyoto University Press, 2018. – P. 72-78.